

IV. Joodse geschiedenis / Histoire juive

IDO DE HAAN

«Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995»

Den Haag, Sdu, 1997, 292 p.

De evolutie van de collectieve herinnering aan de jodenvervolging in Nederland sedert 1945, en haar invloed op de Nederlandse cultuur, dat is het wel bijzonder ambitieuze programma van *Na de ondergang*. Na een overzicht en analyse van de evolutie van de Nederlandse geschiedschrijving terzake belicht Ido de Haan achtereenvolgens : de ‘joodse gemeenschap’ voor en na de oorlog; repressie en zuivering van collaborateurs; behandeling van vervolgingstrauma’s; herdenkingsplaatsen en monumenten; houding en rol van de media; historische en juridische

getuigenissen van overlevenden (ook in het algemeen, theoretisch); de ‘affaires’, publieke discussies over vrijlating van oorlogsmisdadigers (de vier/drie van Breda), over de toekenning van uitkeringen aan allerhande oorlogsgetroffenen, rond R.W. Fassbinders *Het vuil, de stad en de dood*, enzovoort. Als toetje, omdat de studie kadert in het onderzoeksproject *Nederlandse Cultuur in Europese Context*, volgt nog een hoofdstuk waarin de Nederlandse situatie wordt getoetst aan die in andere Europese landen. Na lezing van het resultaat van deze herculesarbeid blijkt dat de auteur te veel hooi op zijn vork genomen heeft.

De Haan, die aan de universiteit van Amsterdam onderzoek doet op het gebied van politieke theorie en Nederlandse geschiedenis, keert zich tegen de volgens hem in Nederland dominante psychodynamische interpretatie van de publieke herinnering aan de jodenvervolging (trauma, verdringing, bewustwording). Het succes van deze psychodynamische duiding wijt De Haan aan de enorme betekenis van de psychiatrie in het krachtenveld van de Nederlandse samenleving. Het leed en onrecht tweeweggebracht door de vervolging werden volgens hem pas publiek erkend nadat psychiaters op de psychische gevolgen ervan hadden gewezen. Dat in vele andere landen waar de psychiatrie minder toonaangevend is, de naoorlogse herinnering en geschiedschrijving grosso modo dezelfde evolutie hebben doorgemaakt als in Nederland, verklaart de auteur niet. Tegenover de psychodynamische interpretatie stelt De Haan dat de naoorlogse samenleving, de herinnering en de geschiedschrijving van bij het begin bepaald werden door de scheiding die de Duitsers hebben veroorzaakt tussen joden en niet-joden. Een

scheiding die nooit meer werd opgeheven, “de verdeeldheid van de samenleving langs de lijnen die de vervolging had getrokken was onontkoombaar”. Dat roept natuurlijk de vraag op hoe het dan komt dat het in andere landen anders liep.

Volgens De Haan werd de kloof direct na de oorlog al bestendig door de Nederlandse overheid. Zij benoemde immers de (latere) grote drie van de geschiedschrijving over de jodenvervolging in Nederland (Presser, Herzberg en De Jong) en dat waren niet toevallig allen joden. Toch niks anders zeker dan de voortzetting van de tijdens de oorlog opgelegde toestand, “het ene isolement werd vervangen door het andere : die van de professionele geschiedschrijving”. Voor hetzelfde geld kan je deze bemoeienis van de overheid natuurlijk positief beoordelen; je hoeft er ook niet aan te twijfelen dat het zeker niet goed was geweest als men niet-joodse onderzoekers had aangesteld.

De weerlegging van de inderdaad simplistische psychodynamische interpretatie (die men overigens in recent wetenschappelijk werk niet meer aantreft) heeft bij De Haan tot een ander simplisme geleid. Zijn sterke betrokkenheid, die bijna uit elke alinea spreekt, speelt hier waarschijnlijk in mee. Verontwaardiging over de jodenmoord en de gebrekkige herinnering eraan scherpt de blik en spitst het denken toe, maar beperkt ook vaak gezichtsveld en verklaring.

De Haan gaat ervan uit dat “de openbare vormgeving van de herinnering aan de jodenvervolging moet onderzocht worden in het kader van de nationale staat”. Ongetwijfeld een belangwekkende

invalshoek, maar allesbepalend is hij zeker niet. Er spelen bijvoorbeeld ook psycho-sociale factoren mee; de relatie én concurrentie met andere collectieve herinneringen aan ander grootschalig door mensen veroorzaakt leed, nationaal en internationaal, uit het verleden en in het heden. De herinnering aan de moord op de Europese joden ligt mee aan de basis van de joodse staat, de zionistische eind-oplossing voor het 'joodse probleem' in Europa. Velen zien Israël als een belangrijk element in de verwerking van de judeocide, de oprichting van een eigen thuisland als het enige positieve gevolg van al die ellende. Het lot van Israël en de politiek-militaire ontwikkelingen in het Midden-Oosten zijn dan ook van groot gewicht voor de collectieve herinnering aan deze Europese moord. Dat is De Haan niet onbekend, maar hij wil dit aspect buiten beschouwing laten (p. 7). Op zich is daar niets mis mee, als men zich maar bewust blijft van de perspectiefvervalsing. Maar de Haan breidt zijn op onderzoek van deelaspecten gebaseerde conclusies wel tot het geheel uit. Dat in een studie over de Nederlandse herinnering aan de jodenvervolgung zo weinig aandacht gaat naar 'inter-nationale' verschillen en invloeden, mag verwonderlijk heten. Nederland had en heeft met zijn zeer hoog aantal gedeporteerde en vermoorde joden (75 %) veel meer te begrijpen, verwerken en herinneren dan de meeste andere Westerse landen. En mede daardoor kan het niet anders dan dat de factor Israël zwaarder doorweegt dan elders.

Het hoofdstuk waarin de herinnering in de rest van Europa wordt belicht bevat nogal wat bedenkelijke interpretaties en onjuistheden. Dat in deze 'Europese' con-

text wel veel aandacht gaat naar Israël (en de VS), terwijl de auteur dit aspect toch buiten beschouwing wou laten, zegt veel over de impact van gebeurtenissen en interpretaties in deze grote joodse gemeenschappen. Het Belgisch onderzoek naar de uitroeiing van de joden van België wordt onvolledig en deels fout weergegeven (ook het werk van ondergetekende). Het in 1995 in Nederland uitgegeven *In Memoriam* met de namen van de vermoorde Nederlandse joden wordt opmerkelijk genoemd, maar dat de lijst voor België al in 1982 werd gepubliceerd (*Mémorial de la déportation des Juifs de Belgique*) moet de auteur ontgaan zijn. Om het verschil tussen de Nederlandse en Belgische verwerking, geschiedschrijving en herinnering te verklaren, beklemtoont De Haan nogal dat in België joden in de eerste plaats als vreemdelingen werden beschouwd, dat "hun dood niet als Belgisch probleem werd ervaren". Tot op zekere hoogte is dat juist; joden die de Belgische nationaliteit bezaten waren vóór, tijdens en na de oorlog beter af dan de anderen. De meeste joden verbleven bij vergelijking nog niet lang in België en waren ook minder goed geïntegreerd dan in Nederland. Maar dat maakt het toch alleen maar schrijnender dat de in Nederland wel goed geïntegreerde joden zo massaal werden geslachtofferd? Wat daar gebeurd is lijkt wel een bevestiging van een ultra-zionistische stelling: assimilatie leidt tot antisemitisme, tot ondergang. Waarom laat de Haan onvermeld dat in België relatief meer joden werden gered dan in Nederland? Dat dat onder meer lag aan de houding van niet-joden? Is dat dan geen deel van de verklaring waarom in Nederland de moord op de Nederlandse joden wél als een nationaal probleem ervaren wordt?

Het hoofdstuk over getuigenissen is onbevredigend. Er wordt kleinerend gedaan over hun geschiedkundige waarde zonder dat stilgestaan wordt bij nieuwe methodes om egodocumenten ten nutte te maken. De Haan richt de aandacht voornamelijk op juridische getuigenissen afgelegd op de in Israël gevoerde processen tegen Adolf Eichmann en John Demjanjuk (waarmee eens te meer het belang van Israël voor de Europese herinnering wordt onderstreept). De voorstelling van het Demjanjukproces en van de rol van getuigedeskundige Wagenaar daarin, is meer dan betwistbaar.

Toch is dit overzicht een hele prestatie. Het bevat waardevolle informatie en belangwekkende beschouwingen. Maar veel zit zodanig verwickeld in de eigenzinnige voorstelling van de auteur, dat zonder specialistische kennis feit en hypothese niet altijd uit elkaar te houden zijn. De theoretische stukken over collectieve herinneringen en over de relatie tussen getuigenis, herinnering en geschiedenis verdienen verdere uitwerking. Veel stimulerende en stoutmoedige vraagstellingen ook, maar het “formalisme, de lafheid en nalatigheid” die “als nationale ondeugden op de achtergrond sluimeren van de dominante noties die de herinnering aan de jodenvervolging in de Nederlandse cultuur heeft achtergelaten; het antisemitisme als grootste gevaar, het trauma als eerste onrecht en het slachtofferschap als geëigende pose”, dat aspect van de zaak, komt alleen in de allerlaatste alinea van het boek even aan bod.

Gie van den Berghe